

Ivanka Zajc-Cizelj

ŠOLOOBISKUJOČI OTROCI NA CELJSKIH OSNOVNIH IN NEDELJSKIH ŠOLAH (1796-1916)

Če primerjamo šolski obisk na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah med letoma 1796 in 1916¹ (v vzorcu je zajeta populacija šoloobiskujočih otrok vsakih deset let), zbode v oči dejstvo,

da je bilo število šoloobiskujočih deklic vse do leta 1869, torej do uveljavitve novega šolskega zakona, bistveno nižje kot število šoloobiskujočih dečkov.

Šoloobiskujoči otroci na mestnih šolah²

leto	1796	1806	1816	1828	1836	1846	1856	1866
dečki	73	70	183	284	373	348	349	358
dekllice	24	37	46	100	130	128	207	235
skupaj	97	107	229	384	503	476	556	593

V okviru upoštevanih skupin v letih 1796-1866 je bilo skupno 2945 šoloobiskujočih otrok - od tega le 907 deklic (nedeljske šole tu niso zajete). Če upoštevamo, da je v posamezni populaciji število otrok ženskega oziroma moškega spola približno enako, lahko sklepamo, da so bile deklice v tem obdobju zelo slabo udeležene že pri osnovnem pouku. Pri obravnavi šolskega

obiska v tem obdobju pa je potrebno opozoriti še na dejstvo, da so deklice v glavnem obiskovale samo prvi in drugi razred glavne šole, tretji in predvsem četrti, ki je začel delovati leta 1828, pa sta bila rezervirana za dečke. Leta 1831 so na podlagi odloka visoke deželne uprave v Gradcu deklice dobile svojo šolo, ki je bila osnovana kot trivialka z dvema razredoma in štirimi oddelki.

Šoloobiskujoči otroci na celjski glavni šoli³

leto	1. r. sp.		1. r. zg.		2. raz.		3. r.		4. r.		skupaj	razmerje dek. : deč.
	deč	dek	deč	dek	deč	dek	deč	dek	deč	dek		
1796	17	4	10	8	35	12	11	-	24	73	1 : 3	
1801	14	14	14	9	18	16	6	-	39	52	1 : 1.3	
1806	14	14	17	9	24	11	16	-	34	71	1 : 2	
1811	28	20	23	5	41	16	33	-	41	125	1 : 3	
1816	28	15	51	18	46	13	56	-	46	181	1 : 3.9	
1821	48	19	43	26	46	12	88	-	57	225	1 : 3.9	
1826	60	29	48	21	67	19	84	-	69	259	1 : 3.8	
1828	45	38	58	39	66	23	72	43	100	284	1 : 2.8	
1830	83	54	49	19	65	30	86	61	103	344	1 : 3.8	

¹ V obravnavanem prispevku so zajete naslednje šole: celjska glavna šola, deška mestna šola, dekliška mestna šola, osnovna šola Celje - okolica, dekliška šola šolskih sester, slovenska nedeljska šola, nedeljska ponavljalna šola, nedeljska nadaljevalna šola in delovna šola za deklice. Podatke o šolskem obisku dobimo v šolskih katalogih, če so ti ohranjeni. Število šoloobiskujočih otrok je navadno navedeno tudi v šolskih kronikah, vendar so katalogi veliko bolj zanimiv in popoln vir informacij (kar se tiče učencev) kot kronike; v njih poleg števila šoloobiskujočih učencev dobimo še po-

datke o starosti, kraju rojstva, prebivališču, poklicu staršev ter pozneje tudi maternem jeziku in veroizpovedi. V prispevku sem se v glavnem posluževala šolskih katalogov in le za tista leta, za katera se katalogi niso ohranili, kronik.

² Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestne šole Celje (MŠC), fasc. 1-5, sig. 1/2, 1/21, 1/38, 2/62, 3/76, 3/96, 4/116, 5/136.

³ ZAC, fond MŠC, fasc. 1 in 2, sig. 1/2, 1/11, 1/21, 1/28, 1/38, 2/48, 2/58, 2/62 in 2/66.

Iz tabele je razvidno, da se je število šoloobiskujočih deklic nekaj let pred odprtjem dekliške šole precej povečalo, čeprav so razlike med šoloobiskujočimi dečki in deklicami še vedno dokaj velike. Ob pregledu vseh katalogov glavne šole sem ugotovila, da so obiskovale deklice tretji razred samo leta 1812 in 1814, in sicer:

1. semester 1812. leta: Christianelli Barbara, stara 12 let, oče kirurg; Stepischneg Marija, stara 12 let, oče tesarski mojster; Storn Jožefa, stara 12 let, in njena sestra Terezija, stara 13 let, oče dimnikar;

2. semester 1812. leta: Christianelli Barbara in Storn Jožefa;

1. semester 1814. leta: Goritscheg Jožefa, stara 11 let, oče čevljar; Schnech Agnes, stara 12 let, oče krčmar; Stepischneg Ana, stara 12 let, in njena sestra Terezija, stara 11 let, oče tesarski mojster; Teutschmann Antonija, stara 10 let, oče pek.

Po sprejetju zakona 1869. leta ni bilo več tolikšne razlike med številom šoloobiskujočih deklic oziroma dečkov - obstoječo razliko v korist enih ali drugih pa lahko imamo do neke mere za normalno.

Šoloobiskujoči otroci na mestnih šolah⁴

v letih:	1875/76	1885/86	1895/96	1905/06	1915/16
dečki	289	344	328	500	484
deklice	245	363	312	462	501
skupaj	534	707	640	962	985

Šoloobiskujoči otroci na okoliških šolah⁵

v letih:	1875/76	1885/86	1895/96	1905/06	1915/16
dečki	175	261	405	430	384
deklice	160	212	462	384	427
skupaj	335	473	867	814	811

Leta 1875 je viden upad števila šoloobiskujočih otrok na mestnih šolah, kar je bilo posledica ustanovitve okoliške šole. V celoti pa je število šoloobiskujočih otrok naraslo predvsem iz dveh razlogov:

- z zakonom je bila predpisana osemletna šolska obveznost - torej je bila zajeta večja popu-

lacija otrok in sicer v starostnem obdobju 6-14 let, prej pa 6-12 let; število všolanih krajev se je povečalo. Več šol je lahko sprejelo večje število učencev;

- šolski okoliš je bil razdeljen med občini Celje - mesto in Celje - okolica.

Mestne šole - šolski okoliš leta 1839

všolani kraji	št. hiš	nevšolani kraji	št. hiš
Celje	198	Dobrova	18
Breg	18	Košnica	21
Babno	14	Lisce	31
Gaberje	17	Lokrovec	17
Lava	21	Medlog	19
Ložnica	14	Ostrožno	28
Polule	24	Pečovnik	36
Spodnja Hudinja	14	Pristava	9
Zavodna	10	Zgornja Hudinja	29
Miklavžki hrib - delno	15	Miklavžki hrib - delno	6
Zagrad - delno	15	Zagrad - delno	32
skupaj	360	skupaj	246

⁴ ZAC, fond MŠC, fasc. 8-12 in fasc.15, sig. 8/204, 9/213, 11/223, 12/233, 15/243.

⁵ ZAC, fond OŠC, fasc. 1, 2, 3, 6, 9; fond MŠC, fasc 59, sig. 59/488.

Stanje leta 1839 je bilo torej naslednje: od skupno 20 naselij je bilo v celoti všolanih 9, delno 2 in nevšolanih tudi 9, kar zneso 360 všolanih in 246 nevšolanih hiš. Tako je bilo od skupno 624 otrok všolanih le 398 ali 63,8% (197 dečkov in 201 deklica), nevšolanih pa 226 ali 36,2% (110 dečkov in 116 deklic).⁶

Leta 1875 razdeljen šolski okoliš se je teritorialno ujemal z ozemljem takratnih občin Celje-mesto oziroma Celje-okolica. V šolski okoliš Celje-okolica so leta 1884 priključili še 30 hiš kraja Gorica (Lopata) iz krajevne občine Velika Pirešica, ki je bila v nadalje obvezana prispevati določena sredstva v šolski proračun (4,12% proračunskega zneska).⁷ Tako je bilo po letu 1884 v tem šolskem okolišu 557 hiš.

Število všolanih hiš v občini Celje-okolica (1875-1884)

Kraj	1875	1884
Babno	20	20
Breg	21	21
Dobrova	24	24
Gaberje	25	25
Košnica	-	26
Lava	26	26
Lisce	16	35
Lokrovec	-	26
Ložnica	15	15
Medlog	-	26
Miklavžki hrib	28	28
Ostrožno	40	40
Pečovnik	22	46
Polule	20	28
Spodnja Hudinja	18	18
Zgornja Hudinja	30	30
Zagrad	93	93
Zavodna ⁸	-	-
Skupaj	398	527

Leta 1875/76 je bilo skupno 869 šoloobiskujočih otrok (leta 1865/66 pa 539), od tega 464 dečkov in 405 deklic. Po tem letu je število šoloobiskujočih otrok skokovito raslo, in sicer iz že prej omenjenih vzrokov - nove šolske zakonodaje in širitve šolskega okoliša. To je razvidno tudi iz navedene tabele in nenazadnje tudi iz razvoja celjskega gospodarstva in s tem povezanega priliva ljudi iz podeželja. V zadnjih desetletjih 19. stoletja sta bili v Celju zgrajeni dve

veliki tovarni - 1873. leta cinkarna in 1894. leta tovarna emajlirane in pocinkane posode.⁹

V šolskem letu 1905/06 je obiskovalo mestni šoli 962 in okoliški 814 otrok - torej je bilo skupno 1776 šoloobiskujočih -, od tega 846 deklic in 930 dečkov. Posebno visoka rast šolskega obiska je opazna na okoliški šoli v letih 1885-1895 (število šoloobiskujočih otrok se je dvignilo iz skupno 473 na 867 otrok in na mestni šoli v letih 1895-1905, kjer pa se je število šoloobiskujočih otrok dvignilo iz 640 na 962).

Šolski obisk se je med prvo svetovno vojno nekoliko poslabšal, kar je bolj opazno pri dečkih kot pri deklicah, in tudi bolj na okoliški kot na mestni šoli, čemur je vzrok predvsem socialna struktura staršev (npr. pomanjkanje delovne sile za delo na polju). Katalog deške okoliške šole za šolsko leto 1915/16 izkazuje, da 20 od 78 v četrti razred vpisanih dečkov, v šolo sploh ni prišlo, od 90 vpisanih v peti razred pa 17.¹⁰

Sklepamo lahko, da je bil šolski obisk v tem obdobju slabši predvsem zaradi pomanjkanja delovne sile doma, poslabšanja šolskih razmer in razsajanja nalezljivih bolezn.

Starostna struktura šoloobiskujočih otrok

Starost šoloobiskujočih otrok je zanimiva predvsem v obdobju do leta 1869, ko šolstvo še ni bilo do te mere urejeno, da bi zajelo vse otroke določene starosti. Zelo zanimivo je, da je bila starostna struktura v tem zgodnjem obdobju pri deklicah nekoliko nižja kot pri dečkih, kar je delno posledica dejstva, da so deklice v glavnem obiskovale samo prvi in drugi razred glavne šole.

Podatke imam za leti 1816 in 1828 (starost šoloobiskujočih otrok je v katalogih navedena šele od leta 1812 naprej; po ustanovitvi dekliške šole 1831. leta za šoloobiskujoče deklice nimam podatkov, ker se katalogi niso ohranili, po drugih ohranjenih virih pa se starosti ne da ugotoviti).

6 Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (SSM), fasc. 79/12.

7 Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), fond Okoliška šola Celje (OŠC), fasc. 15.

8 Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel, Dunaj 1918, str. 18.

9 Krajevni leksikon Slovenije, Državna založba Slovenije 1976, str. 61.

10 ZAC, fond OŠC, fasc. 9.

Starost šolobiskujočih otrok na glavni šoli

v letih: starost	1816		1828	
	dečki	deklice	dečki	deklice
5 let	-	2	-	-
6 let	7	3	7	13
7 let	16	6	29	20
8 let	14	5	33	16
9 let	29	6	38	16
10 let	23	12	35	19
11 let	24	8	29	10
12 let	22	3	35	5
13 let in več	48	1	32	1
neznano	-	-	46	-

Ob upoštevanju, da je bila šolska obveznost šestletna - od 6. do 12. leta - v tabeli starosti nad 12 let nisem razčlenjevala. Potrebno pa je povedati, da je bila zgornja meja starosti v obravnavanih letih pri deklicah 13, pri dečkih pa 21 let.

Starost šolobiskujočih dečkov je bila vse do uveljavitve zakona, sprejetega 1869. leta, precej višja, kot bi glede na šolske predpise pričakovali.

Šolski obisk na nedeljskih šolah

V Celju so bile štiri nedeljske šole, in sicer:

1. nedeljska začetna šola (slovenska), ki so jo obiskovali dečki in deklice namesto redne šole;
2. nedeljska nadaljevalna šola (nemška) za deklice, ki so končale dekliško mestno šolo (trivialko);
3. nedeljska nadaljevalna šola za dečke, ki je usposabljala za obrtne poklice - predhodnica poznejše obrtne šole;
4. nedeljska privatna trgovska šola za dečke.

Slovenska nedeljska šola je bila začetna - v njej so si pridobivali osnovno znanje otroci, ki niso znali nemškega jezika; torej otroci slovenskih staršev. Bila je pod vodstvom in nadzorstvom duhovščine. Poudarek je bil na verski vzgoji; nekateri otroci so obiskovali samo pouk verouka - leta 1837 je bilo teh otrok 40 (30 deklic in 10 dečkov).¹¹

Šolobiskujoči otroci na slovenski nedeljski šoli¹²

v letih:	1829	1830	1831	1834	1837	1841	1856	1863	1864
dečki	?	45	39	17	40	14	59	15	22
deklice	?	58	53	72	89	43	117	63	48
skupaj	81	103	92	89	129	57	176	78	70

V povprečju je to šolo obiskovalo veliko več deklic kot dečkov. V obravnavanih letih 1830-1864 je šolo obiskovalo 794 otrok - od tega 543 deklic (68,4%) in 251 dečkov (31,6%). V navedenih podatkih niso vključena vsa leta obravnavanega časovnega obdobja, ampak samo vsako tretje leto, če je ohranjenost gradiva to dopuščala, sicer pa je časovni razmak med posameznimi leti veliko večji.

Kot vidimo, so na nedeljski slovenski šoli prevladoval deklice, medtem ko je bilo na mestni šoli ravno obratno. Za nadaljnje izobraževanje oziroma uveljavljanje je bilo namreč potrebno znanje nemščine - torej so poslali dečke v mestno šolo. Vendar ne smemo trditi, da je bila v tem času mestna šola samo nemška, saj je pouk potekal delno tudi v slovenskem jeziku - o čemer priča dejstvo, da so od leta 1869 zahtevali, da se mora pouk na mestni šoli odvijati izključno v nemškem jeziku. Torej gre do tega leta v bistvu

za dvojezični pouk - vsaj kar se tiče nižjih razredov.

Prezreti ne smemo tudi podatka, da so to šolo obiskovali predvsem otroci kmečkih staršev iz celjske okolice. Tudi to govori v prid nedeljskemu pouku - saj so bili ti otroci med tednom zaposleni z delom na polju.

¹¹ Arhiv SŠM, fasc. 81

¹² Arhiv SŠM, fasc. 81.

Starost šolobiskujočih otrok na slovenski nedeljski šoli¹³

v letih: starost	1832		1834		1837		1841		1856	
	deč.	dek.	deč.	dek.	deč.	dek.	deč.	dek.	deč.	dek.
7 let	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-
8 let	-	1	3	1	1	1	1	-	-	2
9 let	-	1	1	5	4	-	-	2	1	6
10 let	-	-	1	6	6	5	2	7	2	11
11 let	4	6	2	7	5	6	2	6	3	12
12 let	8	7	4	13	4	6	2	6	11	14
13 let	9	14	1	9	4	6	-	11	7	23
14 let	6	8	3	10	4	6	-	4	10	20
15 let	4	5	1	9	1	12	3	3	5	3
16 in več	8	10	1	2	4	11	1	4	5	2
neznano	-	-	-	-	4	36	3	-	3	24
skupaj	39	53	17	72	40	89	14	43	12	117

Starostna struktura učencev je v nedeljski šoli nekoliko višja kot v mestni. V povprečju so bile deklice, ki so obiskovale to šolo, nekoliko starejše od dečkov. Medtem ko je v mestni šoli segala starost deklic od 5. do 13. leta in dečkov od 6. do 21. leta, je bila na nedeljski šoli situacija čisto drugačna - obiskovale so jo deklice v starosti od 7. do 23. leta in dečki od 7. do 18. leta.

V navedenih podatkih niso vključeni otroci, ki so v okviru nedeljske šole obiskovali samo ve-

rouk, ker v katalogih o njih ni posebnih podatkov, razen omembe števila let za posamezna leta.

Iz tabele je tudi razvidno, da je bilo šolobiskujočih na slovenski nedeljski šoli po 12. letu starosti več kot pa mlajših. Med obravnavanimi skupinami otrok jih je bilo do 12. leta starosti 209, starejših pa 255.

Šolobiskujoče deklice na nedeljski ponavljalni šoli¹⁴

v letih: število	1837	1838	1840	1842	1844	1845
	12	13	19	17	17	14

Šola je bila namenjena nemško govorečim deklicam, ki so končale mestno šolo (trivialko) kot dopolnitev teoretičnega znanja. Zaradi sla-

bega obiska, kar je razvidno tudi iz navedenih podatkov, je šola delovala zelo kratek čas.

Starostna struktura šolobiskujočih deklic na nedeljski ponavljalni šoli¹⁵

v letih:	1837	1838	1840	1842	1844	1845
11 let	-	-	1	1	-	-
12 let	-	9	4	4	2	2
13 let	2	1	6	10	10	3
14 let	6	2	5	1	5	8
15 let	2	-	3	-	-	1
16 let	-	1	-	1	-	-
17 let	2	-	-	-	-	-
skupaj	12	13	19	17	17	14

Kot sem že uvodoma omenila, je bila ta šola namenjena deklicam, ki so končale trivialko - temu primerna je bila tudi starostna struktura šolobiskujočih deklic, kar je lepo razvidno iz navedene tabele. To šolo so obiskovale deklice, ki so končale šolsko obveznost, ki je bila takrat šestletna - od 6. do 12. leta. Starost šolobiskujočih deklic na nedeljski nadaljevalni šoli je bila od 11 do 17 let.

Glede na dejstvo, da je bilo šolobiskujočih deklic na mestni dekliški šoli 1836. leta 130 in leta 1846 128, nedeljsko nadaljevalno šolo pa je obiskovalo 1837. leta 12 in 1845. leta 14 deklic, v vmesnih letih pa je bilo število šolobiskujočih deklic še višje, in ob upoštevanju, da šola ni imela praktičnega značaja (ni izobraževala za po-

¹³ Arhiv SŠM, fasc. 81

¹⁴ Arhiv SŠM, fasc. 81.

¹⁵ Arhiv SŠM, fasc. 81.

klic, niti se na njej niso učili ročnih del ali gospodinjstva), število šoloobiskujočih deklic na nadaljevalni šoli za tisti čas niti ni bilo tako nizko. Verjetno pa to tudi niso bile vse deklice, ki so se dodatno izpopolnjevale v znanju, saj so premožnejši in bolj razgledani starši pošiljali dekleta v privatne šole ali pa jih najeli za poučevanje domačega učitelja.

Šola ročnih del (Die Arbeitschule)

Pomembnejše od teoretičnega znanja je bilo v tistem obdobju za dekleta praktično znanje - zato

Starost in število učenk na delovni šoli¹⁷

starost-let	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1866													
št.uč.	2	5	7	11	11	7	4	6	10	3	-	-	1
1871													
št. uč.	1	9	8	9	14	6	5	6	11	8	5	2	-

Leta 1866 je to šolo obiskovalo 67 in 1871. leta 84 deklic. Predizobrazba tu ni bila pomembna, ker šola ni imela značaja obrtne oziroma strokovne šole - torej ni učila za poklic; tu je šlo za učenje tistih ročnih spretnosti, ki so jih dekleta potrebovala v nadaljnjem življenju. V glavnem so se učile plesti, kvačkati, šivati in vozlati.

bi se v tem prispevku nekoliko dotaknila še praktičnega pouka oziroma šole ročnih del. Ta šola je začela delovati že 15. marca 1831. leta v okviru novoustanovljene trivialke (odcepitev dekliške šole od glavne šole) kot dodatni pouk v ročnih delih; kot samostojno pa jo zasledimo leta 1866. Njen obstoj potrjuje Seznam učenk na delovni šoli v Celju in njihovih izgotovljenih ročnih del v teku I. tečaja 1866/67¹⁶. V obravnavanih letih (tabela) so jo obiskovale deklice v starosti od 5. do 17. leta - torej vzporedno ob osnovni šoli ali po njej.

Deška nedeljska nadaljevalna šola

Deška nedeljska šola je imela status strokovne šole - med tednom so bili dečki zaposleni pri obrtnikih, ob nedeljah pa so imeli teoretični pouk. Delovala je v okviru celjske glavne šole.

Starost šoloobiskujočih dečkov na nedeljski nadaljevalni šoli¹⁸

v letih:	1831	1837	1845	1852	1855	1864	1869
10 let	-	-	-	1	-	-	-
11 let	-	-	-	1	-	-	-
12 let	3	1	2	7	3	4	1
13 let	5	6	10	5	6	7	6
14 let	4	5	5	17	17	18	18
15 let	12	16	17	26	20	25	22
16 let	14	11	15	23	25	32	17
17 let	6	14	25	20	19	28	20
18 let	13	13	12	21	14	25	10
19 let	6	9	9	15	13	23	6
20 let	3	5	5	4	6	11	4
21 let	5	3	-	5	8	1	2
22 let	1	1	1	1	1	3	-
23 let	-	1	1	1	-	1	1
24 let in več	-	1	-	2	-	-	-
neznano	-	3	29	15	5	-	-
skupaj	72	89	131	164	137	178	108

¹⁶ ZAC, fond mestne šole Celje (MŠC), fasc. 7, sig. 7/197.

¹⁷ ZAC, fond MŠC, fasc. 7, sig. 7/197 in 7/198.

¹⁸ Arhiv SŠM, fasc. 81 (za leti 1831 in 1837; ZAC, fond. MŠC, fasc. 6 in 7, sig. 6/159, sig. 6/159, sig. 7/170, sig. 7/176, sig. 7/186 in p 73 sig. 7/196 (za oba obravnavana leta).

Iz navedenih podatkov je razvidno, da je to šolo obiskovalo največ otrok v starosti od 14. do 19. leta.

Šoloobiskujoči dečki na nedeljski nadaljevalni šoli¹⁹

v letih:	1829	1837	1845	1852	1855	1864	1869
št. učencev	84	89	131	164	137	178	107

Šola je kot nedeljska delovala vse od leta 1829 pa do leta 1869 in bila v vseh teh letih kar dobro obiskana. Število šoloobiskujočih dečkov je vse do leta 1864 raslo, potem pa je naglo padalo. Leta 1864 je šola obiskovalo 178 dečkov, pet let pozneje pa samo še 108. V naslednjem letu je bila šola verjetno ukinjena, saj je kot oblika izobraževanja preživela. Z osemletno šolsko obveznostjo je bilo predznanje učencev boljše in tudi samo strokovno šolstvo je postalo bolj zahtevno. 1878. leta so dečki dobili redno obrtno šolo.

Nedeljska privatna trgovska šola

Nedeljsko privatno trgovsko šolo za dečke je 1869. leta ustanovilo in v nadaljnjih letih tudi vzdrževalo posebno društvo trgovcev, ki je bilo ustanovljeno prav s tem namenom. Šola je bila privatna ustanova brez pravice javnosti in je usposabljala za trgovski poklic učence in praktikante trgovskega stanu.

Poročilo za leto 1876/77 navaja, da je šola imela en oddelek, ki ga je obiskovalo 12 učencev²⁰. Leta 1880 je imela šola dva²¹ in v šolskem letu 1891/92 tri oddelke, ki jih je obiskovalo 24 učencev. Jeseni 1892. leta je šola postala trirazredna trgovska nadaljevalna šola s statutom in učnim načrtom²².

¹⁹ Arhiv SŠM, fasc. 81 (za leti 1829 in 1837); ZAC, fond. MŠC, fasc. 6 in 7 - nav. sig.

²⁰ ZAC, fond Mestni šolski svet (MŠS), fasc. 4, sig. 4/37.

²¹ ZAC, fond MŠS, fasc. 5, sig. 5/29.

²² ZAC, fond MŠS, fasc. 7, sig. 7/14.